

Ціннісне ставлення дітей дошкільного віку до іншої людини

У статті уточнено сутність поняття “ціннісне ставлення до іншої людини” в контексті його формування у дітей старшого дошкільного віку. На основі аналізу наукової літератури визначено теоретико-психологічні засади формування ціннісного ставлення дошкільників до іншої людини. Розглянуто сутність, структуру, особливості та механізми формування ціннісного ставлення до іншої людини. Доведено, що на процес формування ціннісного ставлення до іншої людини впливає спілкування дитини з дорослими та однолітками, ставлення оточуючих до вихованця, ціннісні орієнтації значущих дорослих.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, ставлення, структура ставлення, ціннісне ставлення, цінність іншої людини.

В статті уточнюється сутність поняття “ценностное отношение к другому человеку” в контексте его формирования у детей старшего дошкольного возраста. На основе анализа научной литературы определены теоретико-психологические основы формирования ценностного отношения дошкольников к другому человеку. Рассмотрена сущность, структура, особенности и механизмы формирования ценностного отношения к другому человеку. Доказано, что на процесс формирования ценностного отношения к другому человеку влияет общение ребенка со взрослыми и сверстниками, отношение окружающих к воспитаннику, ценностные ориентации значимых взрослых.

Ключевые слова: ценностные ориентации, отношение, структура отношения, ценностное отношение, ценность другого человека.

Постановка проблеми. У сучасній психолого-педагогічній науці та практиці відбуваються зміни у концептуальних підходах до дошкільного дитинства. Посилюється інтерес до даного вікового періоду, підкреслюється його особлива значущість для формування духовно зрілої особистості з власними ціннісними орієнтирами, що визначатимуть сенс подальшої життєдіяльності людини, сприятимуть її внутрішньому розвитку, забезпечуватимуть можливість співіснування з іншими людьми. Одним з ефективних шляхів формування такої особистості є розвиток системи ціннісних ставлень дошкільників до оточуючих людей.

Проблема формування у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до іншої людини складна й багатогранна. У дослідженнях із філософії, психології, педагогіки, соціології розкрито її різноманітні

аспекти. Так, у працях із філософії (Н. Бахтин, М. Каган та ін.) розглянуто структуру та сутність ціннісного ставлення, його зміст, функції, вплив на формування світогляду та світовідчуття дитини, процес трансформації ціннісного ставлення у ціннісну свідомість. У педагогічному аспекті проблему ціннісного ставлення дошкільників досліджували О. Богінч, В. Маршицька, З. Плохій, Т. Поніманська та ін. Вченими досліджено процес формування системи цінностей, обґрунтовані можливості прилучення дітей до загальнолюдських цінностей шляхом формування ціннісних орієнтацій тощо. Аналіз проблеми у соціологічному аспекті (Т. Бутківська, Г. Пардов та ін.) сприяв з'ясуванню процесу соціалізації особистості, тобто засвоєння індивідом системи цінностей свого соціального оточення та формування на цій основі ціннісного ставлення до інших людей.

Розробка даної проблеми у психологічному ракурсі (С. Анісімов, Д. Колесов, С. Рубінштейн, Е. Фромм та ін.) дала можливість вивчити поведінкові аспекти культури міжособистісних відносин, вплив об'єктів ціннісного ставлення на розвиток особистості дошкільника. Аналіз теоретичних та прикладних аспектів проблеми також знаходимо в працях Л. Агеевої, Л. Габдуліної, А. Свенцицького та ін., в яких ціннісне ставлення розглядається як складний психологічний феномен, що визначає спрямованість особистості, зміст і характер її активності. Проте у літературі відсутні єдині підходи до трактування ціннісного ставлення як психологічного феномена, оскільки воно являє собою складну багатифункціональну систему взаємопов'язаних, взаємодіючих структурних елементів [1].

Отже, ціннісне ставлення дитини до іншої людини класифікується як питання надзвичайної значущості, розв'язання якого здатне значною мірою доповнити теорію духовно-морального розвитку особистості, збагатити практику дошкільної освіти ефективними методиками. Разом з тим у наведених дослідженнях недостатньо уваги приділено аналізу психологічних механізмів вироблення дошкільником ціннісного ставлення до іншої людини, що підтверджує висновок про актуальність вивчення даної проблеми та свідчить про необхідність проведення спеціальних досліджень з її розв'язання.

Аналіз досліджень і публікацій показав, що феномен ціннісного ставлення до оточуючого світу розглядається науковцями з різних позицій: як фактор формування особистості (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, О. Леонтьев та ін.), як детермінант активності людини (В. Мерлін, Д. Паригін, Д. Узнадзе, В. Ядов та ін.), як базовий структурний компонент свідомості, який визначає поведінку людини

(Г. Аров, С. Дерябо, М. Кондратьєв та ін.), як елемент суб'єктивної реальності, здатний до розвитку (Н. Васильківська, Д. Грач та ін.), як принцип вивчення людини (О. Бодальов, Б. Ананьєв та ін.).

Вивчаючи проблему ставлення особистості, вчені вказують на різноманітні властивості ставлень. Так, О. Лазурський до основних властивостей ставлення відносить форму, об'єм, ступінь диференційованості, В. М'ясищев – усвідомленість, емоційність, активність та відносну стійкість. Також суттєві розбіжності існують у поглядах науковців щодо місця системи ставлень у структурі особистості. С. Рубінштейн розглядає ставлення як наслідок потреб особистості, які спонукають до діяльності. У працях О. Алфьорова, В. Ядова ставлення визначається як певна позиція особистості, що заснована на різнобічній оцінці об'єкта ставлення. Т. Андрущенко, В. Богословський характеризують дане поняття як складне новоутворення особистості, у якому в органічній єдності взаємодіють інтелектуальні, емоційні, мотиваційні і вольові процеси.

Варто зауважити, що в останні роки в Україні посилюється інтерес науковців до проблеми ставлення дітей до оточуючого світу. Доказом цього є дослідження таких науковців, як Т. Андрущенко (ціннісне ставлення до здоров'я), І. Бех (ставлення в контексті розвитку образу “Я” особистості), І. Білецька (виховання цінності іншої людини), Н. Дятленко, І. Лапченко, С. Тищенко, Ю. Приходько (ціннісне ставлення до себе та ровесників), О. Колоцькова (ціннісне ставлення до природи), Д. Корольов (емоційно-оціночне ставлення до життя), С. Кулачківська (емоційне ставлення дитини до дорослого), В.Кутішенко, С. Лупінович (емоційно-ціннісне ставлення до учбової діяльності), В. Лаппо (ціннісне ставлення до рідного краю), В.Маршицька (емоційно-ціннісне ставлення до природи) та інші.

Незважаючи на наявність принципових розбіжностей в обґрунтуванні окремих положень, існуючих у теорії ставлення, на сучасному етапі склалися можливості визначити й узагальнити ті провідні аспекти цієї проблеми, що сприяють вивченню структури та механізмів їхнього формування. Більшість вчених (С. Дерябо, О.Черкаліна, В. Ясвін та ін.) вказують на те, що ставлення включає оцінку, виражає приязнь або неприязнь особистості до певного об'єкта. З одного боку, ставлення детерміновано потребами, мотивами, спрямованістю особистості, з іншого – детермінує ступінь діяльній активності людини [7, с. 180]. Дане положення знаходить своє відображення як у трактуванні як власне поняття “ставлення”, так і близьких за змістом категорій “атитюд” (Ф.Знавецький, У. Томас та ін.), “установка” (О. Асмолов, М.Ковальчук, Д. Узнадзе та ін.), “особистісний смисл” (О.М.Леон-

тєв, Д.О. Леонтьєв та ін.), “внутрішня позиція” (Л. Божович, Д.Лубовський, Т. Нежнова та ін.) тощо.

Важливим положенням у теорії ставлення також є його роль у розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, В.М'ясищев, С. Рубінштейн та ін.). На думку В. М'ясищева, психіка і свідомість, як її вища сходинка, являють єдність відображення людиною оточуючої та її ставлення до цієї дійсності [5, с. 129]. Саме система суб'єктивно-оцінних, індивідуально-вибіркових ставлень особистості до дійсності є структурною основою, стрижнем особистості, який визначає рівень та характер цілісного функціонування всіх складових психіки людини. В. М'ясищев вказував на те, що, вивчаючи ставлення, необхідно враховувати ставлення особистості до інших людей, до самої себе та до предметів оточуючого світу. Категорія ставлення до людей є ключовою та має характер взаємовідносин. Ставлення суб'єкта залишаються потенційними доти, доки він не починає діяти. І в цих діях, піддаючись багатогранним соціальним впливам, особистість змінюється [5]. Дослідник наводив різноманітні приклади відкритості, відвертості, самовідданості, вірності, товариськості та протилежних їм якостей як особливих ставлень до інших людей, які мають позитивний чи негативний характер. Ставлення завжди включені у взаємовідносини людей. Саме тому, на думку вченого, особливої уваги заслуговують проблеми взаємодії, спілкування дитини у мікросоціумі [6].

Аналізуючи ставлення у зв'язку із розвитком особистості, К. Абульханова-Славська зауважує, що особистість розвивається за допомогою об'єктивування та відтворення своїх ставлень. Вона вказує на те, що ставлення особистості – це не лише мотиви, цілі, потреби, прагнення, але й складові елементи свідомості, світогляду, що характеризують спосіб включення особистості у життєдіяльність. Л. Божович визначає ставлення людини як систему її потреб і прагнень, яка є рушійною силою розвитку якісно нових психічних якостей та формує спрямованість особистості.

Отже, категорія “ставлення” розкриває суб'єктивний характер зв'язку особистості з об'єктивною реальністю, формується на основі життєвого досвіду, характеризується вибірковістю, цілісністю, динамізмом, має велике значення у розвитку особистості. Теорія ставлень була розвинена у низці експериментальних досліджень, що сприяло розробці методологічного апарату психологічної науки.

Завданням статті є вивчення змісту поняття “ціннісне ставлення” в контексті ставлення дошкільників до іншої людини.

Важливим питанням, яке потребує обговорення в плані задекларованої теми, є з'ясування сутності категорій “ставлення”,

“ціннісне ставлення” та “ціннісне ставлення до інших людей” як фундаментальні у понятійному апараті психологічної науки.

У своєму огляді позицій зарубіжних психологів на означену проблему ми віддали перевагу традиційному поділу на основні психологічні школи, у рамках яких здійснювалося осмислення розвитку ціннісного ставлення дитини до оточуючого світу, а саме: біхевіоральний напрям (Р. Абельсон, М. Росенберг, Г. Ковальов, К. Ховланд), психоаналітична теорія (А. Адлер, З. Фрейд, К. Юнг та ін.), когнітивний напрям (Ч. Осгуд, П. Танненбаум, Л. Фестингер, Ф. Хайдер та ін.), гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). У рамках біхевіоризму категорія “ставлення” розглядається у суб’єкт-об’єктній парадигмі, без урахування того факту, що ставлення формується на основі життєвого досвіду, який має соціальний характер. Основою когнітивного підходу також є положення про те, що активність і вибірковість ставлень особистості формується у процесі відображення зовнішніх впливів. Згідно з концепцією гуманістичної психології, провідним детермінантом формування та розвитку ставлення є система потреб людини. Усвідомлення людиною своїх потреб і наявність можливості їхнього задоволення й призводить до зміни ставлення, що, у свою чергу, стає спонукою для виникнення діяльній активності. Особистість, на відміну від біхевіорального та когнітивного підходів, перестає бути об’єктом впливу. Вона розглядається як самостійна одиниця системи соціальних зв’язків та міжособистісних взаємин, яка включена не тільки в найближче коло соціальної взаємодії, але й у суспільство в цілому.

Розкриттю сутності категорії “ставлення”, вивченню впливу ціннісних ставлень на розвиток особистості, її життєдіяльність і поведінку присвячено дослідження вітчизняних фізіологів і психологів (В. Бехтерев, О. Лазурський, В. М’ясищев, І. Павлов, С.Рубінштейн та ін.). Так, І. Павлов вказував на те, що вища нервова діяльність встановлює певні взаємозв’язки з навколишнім світом, а як наслідок, людина формує позитивні чи негативні ставлення до оточуючої дійсності. В. Бехтерев окреслив декілька шляхів дослідження психіки людини, одним із яких є вивчення співвідношення між об’єктивними процесами та суб’єктивними явищами. Згідно з його концепцією, ставлення людини до оточуючого світу формується у процесі “співвідносно” діяльності. Ставлення розглядається як здатність відповідати на зовнішні подразники, що передбачає не тільки інертне відображення суб’єктом навколишнього середовища, але й активне його перетворення [3].

Теоретико-методологічні основи категорії “ставлення” у психології також розроблялися у працях О. Лазурського. Він

наполягав на тому, індивідуальність людини визначається не лише своєрідністю ендopsихічних рис, але й ставленням до оточуючої дійсності, тобто екзопсихічними проявами. Тому, на думку автора, дослідження особистості повинно мати не лише психологічний чи психофізіологічний характер, але й психосоціальний.

Подальшого розвитку дана теорія набула у дослідженнях В. М’ясищева. Але на відміну від О. Лазурського, В. М’ясищев виокремлює власне поняття “ставлення”, як внутрішнє психічне утворення, і зовнішні прояви ставлення, що виявляються в реакціях, діях, переживаннях суб’єкта. Ставлення, на думку вченого, це – цілісна система індивідуальних, вибіркових свідомих зв’язків особистості з різними сторонами об’єктивної дійсності [5, с. 111]. У даному контексті дефініція “ставлення” набуває синтетичного характеру, що дозволяє розглядати особистість у єдності трьох рівнів взаємодії з дійсністю, а саме: фізіологічного (умовно-рефлекторний тимчасовий зв’язок), психічного (психічні ставлення) і соціального (міжособистісна взаємодія суб’єкта з іншими людьми) [2]. Вчинки дитини визначаються не тільки її особистим ставленням, але й тим, як до неї ставляться близькі люди.

З позицій психології ставлення В. М’ясищев розглядав усі проблеми психічної діяльності людини, особистісні проблеми, а також саме поняття “особистість”, стверджуючи, що ставлення є невід’ємною складовою кожного психічного акту. Від ставлень залежить навіть біологічно обумовлена підструктура особистості (темперамент), яка розкривається та особливо яскраво проявляється у найбільш значущих для людини ставленнях, які згодом стають рисами характеру. Індивідуальність кожної людини вчений також тісно пов’язував зі своєрідністю вибіркових, усвідомлених ставлень [6].

Отже, у своєму розвитку теорія ставлень пройшла шлях від ствердження факту про існування психологічних ставлень як психологічного феномена (В. Бехтерев, О. Лазурський та ін.) до визнання провідної ролі ставлень у формуванні та розвитку особистості (Б. Ананьєв, В. М’ясищев та ін.). Деякі положення вищезазначеної теорії актуальні до сьогодні. Але слід вказати на певну еволюцію категорії “ставлення”. Перш за все, у сучасних дослідженнях (Л. Божович, Б. Ломов, О. Черкаліна, В. Ядов та ін.) частіше зустрічається використання дефініції “суб’єктивне ставлення”, тим самим роблячи акцент на трансформацію об’єктивних ставлень особистості до оточуючого світу через її внутрішній світ.

У найзагальнішому смислі під суб’єктивними ставленнями у психології розуміють суб’єктивно забарвлене відображення особистістю взаємозв’язків своїх потреб з об’єктами та явищами світу

(С. Дерябо, М. Кондратьєв та ін.). З точки зору Б. Ломова, у психології також існує група понять, для якої категорія “суб’єктивне ставлення” є родовим [2]. Наприклад, дефініція “особистісний смисл” розкриває суб’єктивне ставлення у смислово-аспекті, у взаємозв’язку із суспільно виробленими значеннями, “соціальна установка” – у мотиваційному аспекті, “почуття” – в афективному, “ціннісні орієнтації” – в аспекті спрямованості особистості, визначають суб’єктивну позицію особистості в оточуючій дійсності. Саме система ціннісних орієнтацій особистості регулює поведінку та діяльність особистості у значущих життєвих ситуаціях [7]. Як зауважував М. Бахтін, будь-яка загальнозначуща цінність стає дійсно значущою лише в індивідуальному контексті. Засвоєння дитиною загально-людських цінностей не можна зводити до безособового знання. Бо це не тільки знання, але й ставлення, яке виникає у реальних життєвих зв’язках дитини з оточуючим світом.

Під час теоретичного аналізу дефініції “ставлення” у науковій літературі нами було виділено ряд термінів, які характеризують означену дефініцію, а саме: “відповідальне” (Т. Гусак, Н. Зимівець, О. Коваленко, О. Ковшар, Г. Татаурова, О. Шахова та ін.), “усвідомлене” (В. Горячов, В. Кабаєва, Н. Шевченко, О. Шерешкова та ін.), “позитивне” (І. Бартенєва, Л. Гуцан, В. Марущак, О. Потужній, Є. Столітенко та ін.), “ціннісне” (Т. Андрющенко, Н. Бугайова, О. Колонькова, Т. Юркова та ін.) тощо.

Згідно з трактуванням, поданим у тлумачному словнику сучасної української мови, відповідальність – покладений на когось або взятий на себе обов’язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [4, с. 177]. У багатьох працях (О. Торохова, Г. Решетняк та ін.), відповідальність розглядається як контроль за діяльністю, який відображує соціальне, моральне, правове ставлення до суспільства та проявляється у дотриманні загально-прийнятих моральних та правових норм і правил. Категорія “відповідальне ставлення” підкреслює його позитивну спрямованість. Проте вказує на те, що ставлення умовлюється лише зовнішніми вимогами, правилами, нормами. У свою чергу, цінність іншої людини для дитини виступає як зовнішньо трансльована, що може призвести до виникнення внутрішніх конфліктів.

Усвідомлене ставлення являє собою систему індивідуальних, вибіркового зв’язків з об’єктами оточуючою дійсністю та передбачає наявність їхньої оцінки (Т. Белінська, В. Кабаєва та ін.). Особистість на власний розсуд може змінювати своє ставлення до певних об’єктів, що дає право вибору власної життєвої позиції. Але якщо вживати термін “усвідомлене ставлення”, то неможливо визначити його

модальність (позитивне, негативне, амбівалентне, нейтральне тощо).

Використовуючи поняття “ціннісне ставлення” дослідники (Н.Гаврилова, О. Сергєєва, Г. Хорошенкова та ін.) наголошують на тому, що дане ставлення є внутрішньодетермінованим, заснованим на особистісному значенні об’єкта ставлення для людини та має позитивну спрямованість. Ми вважаємо, що поняття “усвідомлене ставлення” є більш загальним по відношенню до “ціннісного ставлення”. Усвідомленість може бути розглянута як загальна якість позитивного, ціннісного, відповідального ставлення до інших людей. При цілеспрямованому формуванні ціннісного ставлення до іншої людини, усвідомленість може виступати в ролі одного з етапів його розвитку. Отже, спрямовуючи зусилля на розвиток ціннісного ставлення до іншої людини, водночас можна досягти розвитку і усвідомленості, і відповідальності [2].

Висновки. Під час теоретичного аналізу літературних джерел встановлено, що психологічна сутність розвитку ціннісного ставлення дошкільника до інших людей полягає у багаторазових поступових змінах на рівні свідомості та поведінки дитини, а саме: зміна емоційного ставлення до людини, усвідомлення власних вчинків, їхніх причин і наслідків, формування нових поведінкових стереотипів, їхнє закріплення та перетворення у звичні. Механізмом розвитку ціннісного ставлення до інших людей є цілеспрямована активна діяльність дитини з подолання протиріччя між усвідомленням цінності іншої людини та реальною поведінкою.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження. Проведене дослідження, безумовно, не вичерпує всіх аспектів проблеми формування ціннісного ставлення дитини дошкільного віку до іншої людини. Доцільним є продовження дослідження ціннісного ставлення до інших людей, зосередивши увагу на його психологічних детермінантах, а саме: на впливі соціального середовища на формування означеного ставлення, індивідуальних рис особистості дитини, самоставленні. Перспективним вбачається й вивчення динаміки ціннісного ставлення до іншої людини на різних етапах онтогенезу.

Список використаних джерел

1. Аристова Л.С. Формування у старшокласників естетичного ставлення до мистецтва в процесі вивчення художньої культури: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Л.С. Аристова. – Київ, 2008. – 24 с.

2. Белинская Т.В. Исследование процесса развития ценностного отношения к здоровью у студентов педагогического вуза / Т.В. Белинская, Т.А. Финашина // Известия КОИП: Сб. научных трудов. – Вып. № 6. – Калуга: Издательство “Эйдос”, 2004. – С. 130-137.
3. Бехтерев В. М. Мозг: структура, функция, патология, психика: / В. М. Бехтерев; [под ред. и с предисл. А.Г. Чукалина; коммент. В.С. Воробьева]. – М.: Поматур, 1994. – 750 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад і гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с.
5. Мясищев В.Н. Личность и неврозы / В.Н. Мясищев. – Ленинград, 1960. – С. 128-205.
6. Стрельцова В.П. В.Н. Мясищев – создатель “концепции психологии отношений личности” / В.П. Стрельцова // Психология отношений. Материалы региональной научно-практической конференции. – Владимир, 2001. – С. 36-38.
7. Черкалина Е.В. О характере субъективного отношения педагогов и администрации в период инновационной деятельности / Е. В. Черкалина // Аспирант и соискатель, 2006. – № 1. – С. 179-184.

In the article the essence of concept “The valued attitude toward other man” is specified in the context of its forming for the children of senior pre-school age. Theoretically-psychological bases of forming of the valued relation of under-fives are determined on the basis of analysis of scientific literature. Essence, structure, features and mechanisms of forming of the valued attitude toward other man are considered. It is proved that child’s contacts with adults and persons of the same age, attitude of a company toward a pupil, valued orientations of meaningful adults have an influence on the process of forming of the valued attitude toward other man.

Keywords: valued orientations, relation, structure of relation, valued relation, value of other man.

Отримано: 11.03.2010

Динаміка мотивації фахового навчання майбутніх учителів

У роботі розглянуто актуальні проблеми формування мотиваційної готовності майбутніх учителів до фахової діяльності. Здійснено аналіз результатів комплексного дослідження динаміки професійно спрямованої мотивації студентів педагогічного університету на етапі фахового навчання.

Ключові слова: професійна діяльність, педагогічна спрямованість, фахове навчання, мотивація вибору професії, мотивація фахового навчання.

В работе рассматриваются актуальные проблемы формирования мотивационной готовности будущих учителей к профессиональной деятельности. Осуществлен анализ результатов комплексного исследования динамики профессионально направленной мотивации студентов педагогического университета на этапе профессионального обучения.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, педагогическая направленность, профессиональное обучение, мотивация выбора профессии, мотивация профессионального обучения.

Постановка проблеми. За умов актуальності потреби сучасного суспільства у висококваліфікованих вчителях-професіоналах система вищої педагогічної освіти має бути зорієнтованою, в першу чергу, на зміст майбутньої професійної діяльності студентів. Результатом навчання майбутніх педагогів повинна стати не тільки сукупність науково-теоретичних знань, професійна компетентність, але й виникнення мотиваційної готовності до входження в ситуацію професійної діяльності. Це новоутворення дозволить вчителю-початківцю не тільки успішно розпочати професійну діяльність, а й виступати в ній в якості суб’єкта особистісного розвитку та фахової самореалізації.

Питання формування позитивної мотивації професійної діяльності, що є ядром фахової готовності майбутнього вчителя, є особливо актуальним за умов суттєвого зниження престижу педагогічної праці в сучасному суспільстві та зростання кількості випадкових факторів вибору випускниками школи професії педагога. За таких обставин саме навчання студента в педагогічному ВНЗ є вихідним фактором формування його мотиваційної готовності до майбутньої професійної діяльності. Однак, ефективність дії цього фактора визначається обізнаністю викладачів щодо питань динаміки професійно спрямо-